

חלוציות והגשמה אישית בתורת א"ד גורדון

מאמר במסגרת "פותרים שבוע- פרשת השבוע במכון ון-ליר"

פרשת מטות

"שים לב, ידידי: אני מדבר פה לא על ערכו ההיסטורי של התנ"ך, כי אם על ערכו מצד הדעות והשירה שבו. הן בשבילנו גדול ערך התנ"ך לא כל-כך במה שאמר, כמו במה שלא אמר, במה שאנחנו או הדורות הבאים עתידים לומר מתוכו, ורק מתוכו- מתוך אותו התנ"ך הגנוז בנשמתנו".

א"ד גורדון- מאמר היהדות

והנצרות

אמירה מרתקת זאת, אשר גורדון עצמו הבליט במרוצת המאמר, מתמצית את יחסו לתנ"כ. במהלך העיון באמירה, חש הקורא כאילו הבנתו את מושג ה'תנ"כ' סוטה מן הדרך הסלולה, מתהפכת פעמיים, ועולה על דרך חדשה, לא נודעת לו. בניגוד לתקופתו, אשר ביקשה בתנ"ך לגיטימציה היסטורית בעת שיבתה לארץ המקראית, גורדון מדגיש את ממדו הרוחני - "הדעות והשירה שבו". אך בצפותך להסבר אילו דעות הוא ידגיש כמרכזיות במיוחד, מתהפך המסלול מן העבר אל העתיד - "בשבילנו גדול ערך התנ"ך לא כל כך במה שאמר, כמו במה שלא אמר, במה שאנחנו או הדורות הבאים עתידים לומר מתוכו". ניחא, מתרגם אתה לעצמך בסיסמא חילונית מודרנית: 'התנ"כ אינו מחייב כהתגלות אלא מהווה מקור להשראה אנושית'. אך אז בא ההיפוך השני - "ורק מתוכו- מתוך אותו התנ"ך הגנוז בנשמתנו". משמע לא רק מקור השראה, אלא התגלות ממש. אולם ההתגלות אינה דברי אלוהות טרנסצנדנטית אלא של תורה הגנוזה כאור בנשמת האדם. כבר מכאן אתה מבין כי נתרחקה הדרך בין המקרא כפשוטו לבין תורת גורדון, ופניך אל פנימיותך בניסיון להבין לאן גורדון חפץ להביאך. בדומה לדרכם של המקובלים, גורדון מקנה מובן חדש-ישן למהותו של התנ"כ. ברם, בשונה מהם מאמין הוא בתנ"כ "הגנוז בנשמתנו" מבלי אמונה באל 'נותן התורה'. לאן הגענו עימו? האם ניתן לתאר את התנ"כ עבורו כ'מסלול המראה אל הרוח'?

דרכו המיוחדת של גורדון משקפת בפנינו את הדילמות שבאתגר הזהות היהודית המודרנית של הציונות. בכיוון אחד הלכו ברדיצ'בסקי- שביקש 'שינוי ערכין', וברנר אשר לפי דבריו הפולמוסיים - 'השתחרר מההיפנוז שבביבליה'. מכיוון שני, נותרה האורתודוקסיה, בין אם כרוב החרדי, ובין אם כמיעוט ציוני-דתי.

הראשונים חפצו ביהודים מודרניים רחוקים מיהדותם, והאחרונים ביהדות רחוקה ממודרניות. וכיצד ינהג אדם מודרני-ביקורתי בעל רוח דתית? זאת השאלה עליה משיב גורדון!

חלוציות במימוש עצמי

מבט אל מהלך חייו מאשש תחושה זאת. גורדון היה תלמיד-חכם אשר "התקדם בשאלות". (מטבע לשון זאת, בעצם, מנסה להמיר את המונחים 'התפקר' או 'התחלן' שאינן מתאימות לאדם רוחני כמותו). משמע, רווי היה ביהדות, אלא שבתקופת חייו הדתית בגולה התנגד לקנאות החסידית, ועם עלייתו לארץ, הסיר מעליו בהדרגה את עולו של ה'שולחן-ערוך'.

רבים מבני-העלייה השניה-העובדת, עימהם נמנה, היו בני-ישיבות שנתפקרו. הייתה זאת רוח הזמן המודרנית הסוחפת בחילוניותה, אשר הושפעה מהמדע, מהפילוסופיה הפוזיטיביסטית, מביקורת המקרא ובמיוחד מ'מות אלוהים' הניטשאני. אלא שגורדון, בניגוד למרב בני-עלייתו, לא הציב את החול כנגד הקודש, אלא בקש דרך חדשה.

ייחודו כאיש העלייה השניה אינו בעבודתו הארצית, אלא בחלוציות השקפתו הרוחנית. כל המעמיק בכתבי גורדון, דומה כי יגיע למסקנה כי חלוציותו של האיש היתה שלובה מחלוציות גשמית, כבני חבורתו, יחד עם חלוציות רוחנית. שעות ארוכות בימי עבודתו היה משקיע בשדה, בעמל מפרך שזור ברגעי תחושת משמעות ואושר. אך לא נתנו ליבו שלא לנסות ולמסור את פרי רוחו לחבריו אשר סביבו ולחברי-הגותו. בשעות הקטנות, שלאחר יום העבודה, רוכן היה לאור עששית ותופר את מלותיו למאמרים כבדי-סבר. מסירותו לעבודת האדמה, יחד עם חבריו, נבעה מתוך התמסרותו הטוטאלית לחיים פנימיים המוקירים בערכה של עבודת הכפיים בטבע. הריהו דמות של חלוץ ייחודי אשר ברוחו הערה שלובים מפגש עם הטבע, בניין המולדת, עבודת כפיים, ייסורים ושמחה רוחנית. בשילוב ייחודי זה א"ד גורדון מהווה סמל של 'הגשמה עצמית' לבני-דורו.

אך למעשה, כמו הכינוי של 'דת העבודה' אשר הודבק לתורתו, הייתה זאת הבנה חלקית וחיצונית. ברמה זאת 'מימוש עצמי' משמעו הגשמת אדם את בחירתו בדרך חייו. הם ראו בו את מה שראו בעצמם- חלוצים אשר בחרו ללכת לפני המחנה ולהכשיר בעבודת כפיים את שיבת העם לארצו.

אך בתורת גורדון ישנן עוד שתי תובנות פנימיות יותר לגבי מהות 'המימוש העצמי' - וזאת לפנים מזאת. בתובנה הראשונה הדגש הוא על התיבה 'מימוש', ובשניה-הפנימית ביותר- על התיבה 'עצמי'. הראשונה תובעת הכרה עצמית עמוקה, ואילו השניה "רק את החוויה". גורדון הצביע על המימוש של ההכרה האישית כביטוי ה'טמבר' של האישיות. ה'טמבר'- הינו אותו צליל ייחודי אשר לקולו של כל אדם המדבר בשפה המשותפת. בדומה לכך, בעוד שהחשיבה הרציונלית, אליבא דגורדון, זהה אצל המין האנושי, הרי

מה שמבדיל יוצר מיוצר, את ניטש'ה מטולסטוי לדוגמא, היא אותה אישיות ייחודית, קדם-רציונלית, המשתמשת בתבונה הקולקטיבית להבעת עצמיותה. במובן זה, חייו הסגוליים של האדם ושיקופם בהגותו-הינם מימוש העצמי. משמע, עמוק יותר מאשר ההגשמה העצמית של היחיד בקולקטיב החלוצי, ראוי האדם להצמיח את יחודו הרוחני.

אך לפנים מהישג זה נדרשת עבודה פנימית נוספת בכדי לחוות את מהותה של 'הקרקע הרוחנית' בה נובט וצומח זרעו הרוחני של כל אדם. מתברר כי הישג זה של מימוש עצמיותו הייחודית של האדם, היא רק דרכו לתאר את החלק הקרוב לנפשו מן המכלול הרוחני. המימוש העצמי האמיתי הוא המפגש החוויתי של התודעה עם מקורה ה'עצמי'.

מכיוון שיתכן, שהדברים נשמעים מעופלים, הרי שחובה להבהיר בקצרה את חלוציותו הרוחנית של גורדון, הווה אומר- את גרעין תורתו. לשם כך, נדון בקצרה במושג ה'חוויה' אשר טבע גורדון בלשון העברית, ביחסו אל דתות המזרח ואז נשוב אל יחסו למסורת.

על המושג חוויה

גורדון הוא אשר טבע מושג זה בשפה העברית. במרוצת השנים נשתכחה משמעותו המקורית, והמושג נטען במשמעות המוכרת- קרי אירוע אשר מרשים את נפשו של האדם. גורדון טבע מושג זה כצירוף של המילים: הוויה וחיים. הוא חפש אחר שם ליכולת של 'הכרה טרום-הכרתית', כלומר לשפע המתמיד של תודעה טרום-מילולית, אשר קיים כל העת. במצב החוויתי- התודעה חווה את מקורה. ומתברר שדווקא כאילו מתוך ה'עומק הסובייקטיבי' חווה התודעה הטהורה את אחדותה עם מלוא המציאות. החוויה לגבי האדם, המשיל גורדון, היא כסיבוב כדור הארץ לחיים עליו. ההשפעה קיימת כל העת, אך דווקא משום-כך, משום החיוניות שבה, כאוויר לנשימה, איננו מודעים לקיומה. יתכן וניתן לכנות את החוויה כ'תודעה טהורה', טהורה מתכנים, מצורות, ממבנים הכרתיים ולשוניים. ושוב במשל משל גורדון, משל זהו הים עצמו, בטרם יצר מתוכו את הגלים, הצמחייה והדגים. עם זאת התבניות שיש בהכרה, הפועלת על פי חוקים הגיוניים, מעידה כי התודעה הטהורה הינה על-תבונית, משמע, "האמא של התבונה" ושל כוחות היצירה הפועלים במציאות. חוויה זאת היא המימוש העצמי הממשי, בהיותה האיחוד של העצמיות הטהורה עם מגוון גילויי החיוניות שבמציאות.

בין התורה הגורדונית לבין תורות מזרחיות

חוויתו-אמונתו של גורדון בתודעה אוניברסלית על-תבונית, אשר הוא מכנה אותה בשם 'שכל נעלם', קרובה ביותר לאמונות מזרחיות בכח בורא ומקיים שאינו פרסונלי. גורדון עצמו, אשר חש בקרבה זאת, שלל את זיהוי חוויתו עם הבודהיזם, וראה בנירוונה הבודהיסטית עמדה שלילית כנגד הטבע והקיום. אך, לעניות

דעתי, עקב התנאים התרבותיים דאז, היה ידוע מעט על תורות אלה. המדיטציה, המוכרת כיום לרבים, מכוונת לפיתוח היכולת לעבור מעבר, או לרדת מתחת, להכרה הרגילה, ולהגיע למצב של תודעה טהורה. עם זאת, יש הבדל בשיטה הרוחנית-עבורי עצם השהות בטבע והעבודה בו, זיכתה אותו בחווית האחדות. מכאן כמובן, ישנה משמעות מרכזית לעבודה בתורתו, כדרך המלך לחווית האחדות עם טבע המציאות. העבודה היא כמחזור הדם בגוף החברה, היא המאפשרת את התרומה האנושית המשתלבת בצמיחה המתמדת שבטבע.

מפאת חשיבות העניין אביא, להלן, קטע מדבריו על חווית הגאולה הגנוזה בטבע: "ופקחת ביום ההוא את עיניך, בן אדם, והצצת ישר לתוך עיני הטבע וראית בהן את תמונתך. וידעת, כי אל עצמך שבת, כי בהתעלמך מן הטבע התעלמת מעצמך... על כן היו חייך קרועים לשני קרעים: קרע אחד קטן מאד של חיים וקרע אחד גדול מאד של לא-חיים - של עבודה, טרחה, של טרדה. "שבת" ו"ערב שבת". ולא חשבת ולא עלה על לבך, כי אין חיים בחיים מן המוכן, אם אין חיים בהכנתם; הלא גם הטבע חי בתוך הכנת החיים, בתוך יצירת החיים."¹

תורת גורדון והמורשת היהודית

החוויה הדתית האמיתית אליבא דגורדון היא חווית האחדות עם שפעת המציאות. ממד הגאולה חוזר ומעלה את הנושא בו פתחנו- יחסו של גורדון למקורות. לטענתו- התורה דיברה בלשון 'דבר האל' בנסותה למסור חוויה זאת. הבעיה הדתית מתרחשת כאשר מיתוסים הובנו כעובדות. כך למשל, כוונת הסיפור המקראי על "עץ החיים ועץ הדעת" היא לתת ביטוי לקרע שנוצר בין יכולת החוויה האחדותית לבין ההכרה המפורטת. כמובן, מי אשר מקדש את התכנים המופיעים בתורה כדברי אמת נמצא שוגה בתודעתו הדתית. המחקר מצביע כי למרות המחלוקת בינו לבין פשט המקרא- על מהותן של האלוהות והגאולה, הרי שמקור מרכזי ליניקת תורתו הייתה לגביו החסידות.² לדוגמא, כינויו המרכזי את האלוהות כ"שכל הנעלם"- מקורו בתורת רזים זאת. הווה אומר, עמידתו של גורדון מול המורשת היא דו-פנית: יניקה עמוקה מהספרות המקראית הרבנית, ובמיוחד מתורת החסידות, תוך דחיית ההשקפה הדתית המקובלת. כיצד ניתן להבין סתירה שלכאורה זאת? פשיטא, הלשון הלאומית וספרותה היא לשון נשמות בני-הלאום. הם אשר באמצעות הספרות הדתית רמזו על החוויה הרוחנית, אליה מכוון אף גורדון. כמותו, גם הספרות דתית אינה יכולה להמליל את החוויה האחדותית הטרומ-הכרתית, אלא להצביע עליה בשפות הרמז והסוד. הספרות הדתית

¹ מתוך האדם והטבע (1910)

² ניתוח המקורות החסידיים בתורת גורדון הוא נושא ספרו המרשים של אברהם שפירא- "אור החיים ביום קטנות". הוצ' ע"ע 1996.

בשיאה, לא רק מעוררת את האהבה לרז עד אשר תחפוץ בחוויה, אלא מאפשרת להתקרב אליה בגשר המילים, עד לשלב החוויה האינטימית, בדומה לדעת בה 'ידע אדם את חוה'.

ובכן, ההתחברות מפנימיותו אל פסוקים או מושגי מפתח בספרות הדתית, התקיימה עבורו במודעות מפורשת במידה שהם בטאו את היחס החי לחוויות האחדות ולהלכותיה המוסריות. גורדון לא הלך בדרך של פרשנות דחוקה, המסווה את חידושיה בכסות ציטוטים המוצאים מהקשרם. על-כן הוא לא עסק בפרשיות המקרא בכדי לשכנענו כי תורתו הינה חוליה ברצף. ולכן ניתן רק לשער את עמדותיו ביחס לנושאי הפרשה שלפנינו.

גלגול- מקרבה להתרחקות

נושאי פרשת "מטות" (במדבר ל-לב) הינם שלושה: הראשון- חוקי נדרים; השלישי- מימוש צו האל להרוג את גברי המדיניים ונשותיהם, ולחלק את רכושם. כל זאת כנקמה על אשר הדיחו את עם-ישראל לעבוד את בעל-פעור; והשלישי- התיישבות בני גד, ראובן וחצי-המנשה בנחלות ממזרח לירדן תמורת התחייבותם לשמש כצבא-חלוץ בכיבוש הארץ. התבוננות ביקורתית בפרשה זאת, כפרשות רבות אחרות, עשויה להסביר את יחסו הדואלי למקרא.

לדוגמא, עקרון הנדר- "ככל היוצא מפיו יעשה", התובע מחויבות עצמית מתאים לתביעת גורדון ליחס רציני ביותר לחיים. מאידך, העמדת ציווי זה כרצון האל מעל לקדושת חיי אדם, כמו במקרה של בת-יפתח- ידחה על-ידיו. עם-זאת ההתפתחות ההלכתית לאפשר 'התרת נדרים' עשויה הייתה להיות דוגמא בעיניו לדיאלוג שבין התנ"כ לנשמת הקורא החז"לי, המוסיף את אשר לא נאמר עדיין במקרא.

הנושא השני- הטבח במדיינים וחלוקת שללם- הוא מסוג העניינים שבעת ההמראה הרוחנית טוב לראותם מתרחקים לאחר. ככל שעולים מעלה-פנימה כך מתעדנים רגשות האדם, ורגשות עליונים של חמלה ואחוה נוגנים במיתרי ליבו. משער אנוכי כי הגישה האכזרית לבני מדיין תהא בעיניו ביטוי של רגשותיו הנמוכים של האדם בעת היותו נמצא מרוחק מרחק רב מחוויות האחדות-עם-הכל. בקדושה הדתית אשר המספר המקראי מקנה למלחמה זאת היה גורדון רואה, לשיטתו, עיוות רוחני. בנוסף על כך היה בוודאי מתרעם על מתנות הכהונה הנדיבות אשר נתנו מתוך המלקוח לשכבה הדתית השלטת.

בנושא השלישי ישנה קרבה מסוימת למצבו הקיומי של גורדון. העלייה-השניה- העובדת, אשר גורדון הוא אחד ממוריה הגדולים, נאחזת בארץ-ישראל מכוחה ההיסטורי של התנחלות השבטים בארץ. עם זאת, רב המפריד בין כיבוש הארץ כתיאורו במקרא לבין 'כיבוש העבודה'. העליות השונות נקטו במדיניות של קניית אדמות. כידוע גם בכך הייתה מידה מסוימת של נישול הפלחים אך דווקא גורדון דבר על הימנעות משמוש בכוח מיותר: "רגילה עתה המימרה, כי אין זכות על ארץ ניקנית אלא בדם. זהו אחד הסופיזמים, שקנו להם

זכות אזרח בקרב כל העמים, שהצדק המקובל התיר להם להיות חיות טורפות, - אחד השקרים המוסכמים. בדם ואש גוזלים את החירות מעם הארץ ומשעבדים את העם ביחד עם הארץ שעבוד שמני, כל זמן שלא תש כוחו של המשעבד, אבל הארץ נשארת תמיד בפועל בידי היושבים עליה ועובדים אותה... ארץ ניקנית בחיים עליה, בעבודה וביצירה. וכך נקנה או נשיב לנו את זכותנו על ארצנו גם אנחנו. יש לנו זכות היסטורית על הארץ, והזכות הזאת נשארה בדינו, כל זמן שכוח חיים ויצירה אחר לא קנה אותה קניין שלם".³

אל התנ"ך הגנוז בנשמתנו

את חוויתו של גורדון באחדות של ההווה לא ניתן להנחיל. ידע ניתן למסירה, על חוויה ניתן רק לרמוז. מילים הם שלטי כיוון בעולם הרוחני. ולכך מיועדים כתביו הנפלאים. את עמדתו במחלוקת לגבי מהותה של הקדושה בין האל המקראי המתגלה לנביאיו לבין חווית האחדות- יקבע כל אדם ע"פ דרכו. ברם מבחינה מוסרית, ההשוואה בין עמדות גורדון לפרשת 'מטות', מצביעה בבירור על התהליך של העידון המוסרי המתחולל בתולדות הרוח, במפגש בין מה שנכתב לבין מה שנאמר בתגובה, וכך הלאה.⁴ לענ"ד, חינוך יהודי חייב בהכרח תהליך ההשתלמות הערכית-מוסרית, מהמקרא להלכה וממנה להגות הציונית-רוחנית, ועד לחידושי ימינו.⁵ מסלול המקורות הקיים הוא התואי להמראה אל הרוח הנפרשת בקרבנו.

עבורי, גורדון הוא מיסטיקן יהודי מודרני. הודות לחינוכו הדתי מחד, ולצמיחתו הרוחנית מאידך- חווה ויצר את השקפת האחדות המכונה כיום בשם הגנרי - 'העידן החדש'. עמידתו במפגש הדרכים בין המסורת לבין הקידמה המערבית מבשרת תחייה של רוחניות יהודית אחדותית, בעלת גישה ערכית מודרנית, הראוייה, לענ"ד, להיות תורה מחנכת בזמננו.

אך בעוד שהמקרא ופרשניו זוכים אף במוסדות כלליים להוראה מתחדשת, הרי שתורתו של גורדון מוטלת בקרן זוית. צעירים דתיים וחילוניים מרחיקים עד להימלאיה לפגוש תורות ואישים המחזיקים בתורה רוחנית דומה. אך בהשוואה ניכר כי תורות המזרח חסרות את ממד ההתפשטות שבעבודה וביצירה במציאות הריאלית. הדגש השתקעות רוחנית לבדה, כרוכה בנטייה לפסיביות קיומית, אשר אינה מתאימה לתרבות המערבית בה אנו חיים. תורת גורדון, ותורתו הבשלה של 'הראי"ה קוק', אשר בקשה לחולל מהפכה רוחנית ונגנזה אף היא, נוצרו על רקע המפגש בין רוחניות מיסטית ממקורות היהדות, לבין תרבות המערבית. תורות

³ מתוך- עבודתנו מעתה, המאמר נכתב בעקבות הצהרת בלפור.

⁴ ראה אחד-העם, מוסר לאומי, בתוך "על פרשת דרכים", כרך ב, עמ' מט.

⁵ ראה מאמרי "מהלכה לתהליך ההשתלמות", יהדות חופשית, 23-24 סתו 2001.

אלה, והקרובות להן, מבתי המדרשיות של הציונות הרוחנית, הן הראויות להיות נלמדות כתשתית רוחנית לחברה הישראלית.